

УДК 338.43.01/.02:343.35

Сергій МАЙСТРО

*Національна академія державного управління
при Президентові України
Харківський регіональний інститут державного управління*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА АГРАРНОМУ РИНКУ

Досліджуються питання ефективності державного регулювання інтеграційних процесів на аграрному ринку. Пропонуються напрями вдосконалення системи державного регулювання аграрного ринку та структурної його побудови в умовах глобалізації.

Ключові слова: державне регулювання, аграрний ринок, інтеграційні процеси, глобалізація, СОТ.

Сергей МАЙСТРО

*Национальная академия государственного управления
при Президенте Украины
Харьковский региональный институт государственного управления*

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА АГРАРНОМ РЫНКЕ

Исследуются вопросы эффективности государственного регулирования интеграционных процессов на аграрном рынке. Предлагаются направления усовершенствования системы государственного регулирования аграрного рынка и структурного его построения в условиях глобализации.

Ключевые слова: государственное регулирование, аграрный рынок, интеграционные процессы, глобализация, ВТО.

Sergiy MAYSTRO

*National Academy of Public Administration,
Office of the President of Ukraine
Kharkiv Regional Institute of Public Administration*

STATE REGULATION OF INTEGRATION PROCESSES ON THE AGRARIAN MARKET

Points of efficiency of state regulation of integration processes on the agrarian market are investigated. Directions of improvement of the system of state

regulation system of the agrarian market and its structure in the conditions of globalization are offered.

Key words: state regulations, agrarian market, integration processes, globalization, WOT.

Структура аграрного ринку України в дореформений період характеризувалася наявністю великих заводів – виробників засобів виробництва для аграрного виробництва; потужних переробних підприємств регіонального значення; недосконалістю системи торгівлі продуктами харчування; великими сільськогосподарськими підприємствами з великими земельними угіддями, певною спеціалізацією і значним рівнем використання ручної праці в галузях рослинництва і тваринництва. При цьому держава централізовано розподіляла інвестиційні ресурси, засоби виробництва, державні плани і замовлення, кваліфіковані трудові ресурси і була монопольним власником не тільки землі й засобів виробництва, але й виробленої продукції.

Побудова ринкових відносин в Україні вимагає докорінної зміни структури аграрного ринку. Державна політика має бути спрямована на створення таких структур, які здатні пристосуватися до вимог ринкової економіки і забезпечити ефективне становлення й стійкий розвиток національного аграрного ринку в умовах глобалізації та світової фінансово-економічної кризи.

Дослідженням у цій сфері присвячена значна кількість наукових робіт таких учених, як О. Ю. Амосов, З. М. Борисенко, М. А. Латинін, Б. Пасхавер, П. Т. Саблук та ін. На їх думку, сучасна структура національного аграрного ринку є недосконалою і не відповідає вимогам глобалізації, особливо в умовах членства України в СОТ та необхідності підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єктів ринку [2; 4; 10; 13]. Однак чимало питань стосовно необхідності та напрямів трансформації механізму державного регулювання аграрного ринку за цих умов залишаються недостатньо дослідженими.

Метою даного дослідження є визначення напрямів удосконалення механізму державного регулювання й становлення оптимальної структури національного аграрного ринку України в умовах глобалізації.

Відповідно до загальносвітових тенденцій організації сільгоспвиробництва в США та ЄС сьогодні господарства об'єднуються, посилюється їх механізація та оснащення новітніми технологіями й технікою. Це пояснюється тим, що такі підприємства значно ефективніше використовують ресурси і є більш конкурентоздатними. Так, у США у великих господарствах із середньою площею земельних угідь 2,7 тис. га продукції виробляється з кожного гектара у 7 разів більше, ніж у господарствах, які мають середньостатичний розмір земельних угідь 168 га [3]. Саме тому, на нашу думку, реструктуризація колективних господарств в аграрному секторі має відбуватися в напрямку формування великого товарного виробництва. Важливо зберегти великі масштаби сільськогосподарського виробництва (систему полів, сівозміни, тваринницькі приміщення, переробні потужності, інфраструктуру тощо).

За період 2003 – 2007 рр. кількість діючих господарюючих суб'єктів в аграрному секторі скоротилася на 2,6 % – до 58 387 одиниць. При цьому не

відбулося значної концентрації земельних угідь у великих господарствах. Так, якщо в 2005 р. 6 744 сільськогосподарських підприємства (з 57 877, або 11,7 %) мали площу угідь більшу за 1 000 га (76 % загальної площі сільгоспугідь), то в 2007 р. лише 5 939 господарств (з 58 387, або 10,2 %) мали площу угідь більшу ніж 1 000 га (75,7 % загальної їх площі) [12]. Однак уже в 2008 р. в Україні процес концентрації виробництва сільськогосподарської продукції значно посилюється, в основному за рахунок поглинання великими агропромисловими холдингами дрібних і середніх господарств. Великими орендарями сільгоспугідь в Україні є також потужні сільгоспвиробники (на відміну від агрохолдингів, вони займаються винятково виробництвом сільськогосподарської продукції). Найбільші з них – «Нібулон», Mriya Agro Holding, Landkom International, «Ленд Вест», Trigon Agri, Sintal Agriculture та ін. Обробляють значні площі орендованих земель і непрофільні підприємства, наприклад Шахта ім. Засядько, Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча та ін. (таблиця) [6].

Найбільші орендарі сільськогосподарських земель в Україні, 2008 р.

Компанія	Земельний фонд, тис. га
Маріупольський меткомбінат ім. Ілліча	248,0
Ленд Вест (Рівне)	185,5
Астарта-Київ	150,0
Райз	135,0
ЛендКом (о. Мен, Велика Британія)	100,4
Група компаній «Мрія» (Тернопільська обл.)	100,0
Стіомі-Холдинг (Хмельницький)	100,0
Кернер Груп	84,0
Сінтал-Д (Харків)	79,0
Нібулон (Миколаїв)	70,0
Укрзернопром Агро	70,0
Цукровий союз «Укррос»	70,0
Агрофірма «Шахтар» (Донецьк)	62,5
Trigon Agri (Данія)	49,0
Енерготрансінвест Холдинг	31,1

Концепція становлення й розвитку великих підприємств створена А. Д. Чендлером, чия книга «Видима рука» була присвячена «видимому», тобто такому, що спирається на свідомі зусилля корпорацій-гігантів, а не стихійному («не-адам-смітівському») механізму успіху американської економіки. А. Д. Чендлер пояснював ефект розвитку саме великих підприємств за допомогою таких категорій, як економія на масштабах і розмах виробництва (economy of scale and scope)» [14].

Найважливішим для розвитку національного аграрного ринку в ринкових умовах є питання забезпечення цінового паритету, який протягом тривалого часу постійно порушувався, що призводило до значних втрат, насамперед, в аграрному секторі, що стримувало його розвиток. Тому забезпечення цінового паритету,

еквівалентності обміну між сільським господарством і промисловістю має бути предметом постійної уваги з боку держави, одним із центральних питань економічної політики країни.

За роки української державності лише в чотирьох випадках річний індекс цінового паритету був вищим за 1, тобто змінився на користь сільського господарства. Загалом за період 1991 – 2007 рр. індекс цінового паритету в обміні між 1-ю і 2-ю сферами АПК становив 0,147, що означає перевищення зростання цін придбання засобів виробництва над цінами реалізації сільськогосподарської продукції в 6,8 раза. При цьому чим вищий рівень інфляції, тим більше 2-га сфера АПК програє сферам-суміжникам у цінових перегонах [10; 12].

Проблема нееквівалентності обміну, на думку П. Т. Саблука, полягає в тому, що кінцеві результати сільськогосподарського виробництва формуються в циклі «виробництво – заготівля – переробка – торгівля» і значна частина прибутку сільського господарства «вимивається» іншими галузями. Тому він вважає (і ми підтримуємо цю думку), що для того щоб усунути несправедливість у розподілі прибутків, необхідно сформувати інтегровані структури у вигляді різного типу об'єднань, завданням яких є узгодження інтересів між усіма його учасниками [13].

У системі агробізнесу в країнах з розвиненими ринковими відносинами форми міжгосподарських і внутрішньогосподарських зв'язків розвиваються у двох основних напрямках: горизонтальної та вертикальної інтеграції [13].

1. Горизонтальна інтеграція – це форма внутрішньогалузевого кооперування здебільшого однотипних підприємств і виробництв, яка забезпечує поглиблення спеціалізації окремих ланок єдиного технологічного ланцюга, або територіально інтегрованих процесів з метою збільшення і поліпшення якості продукції, зміцнення та стабілізації економічного становища, підвищення ефективності виробництва членів кооперативних формувань.

2. Вертикальна інтеграція дозволяє об'єднати в один господарський механізм суб'єкти агробізнесу, що діють у змішаних і взаємопов'язаних галузях (їх об'єднання з підприємствами з первинної переробки сировини, виготовлення готової продукції і її реалізація збутовими й торговельними партнерами).

Розглянемо основні види інтеграційних формувань аграрного ринку.

В умовах формування аграрного ринку підвищується актуальність холдингових компаній. До головних завдань холдингових компаній належить інтеграція в єдиний процес усіх основних стадій виробництва: від наукових досліджень, проектування, початку виробництва до реалізації продукції. Це досягається об'єднанням під егідою материнської компанії (шляхом придбання контрольних пакетів акцій) капіталів банків, наукових організацій, виробничих підприємств і торговельних організацій [13].

В останні роки в Україні спостерігається тенденція до збільшення кількості агрохолдингів. Так, якщо за станом на липень 2007 р. в Україні було відомо про існування 18 агрохолдингів (що мали землі у користуванні загальною площею 1,7 млн га, із середньою площею земель в одному холдингу 94 тис. га), то за станом на жовтень 2008 р. кількість агрохолдингів збільшилась до 33 (із загальною площею земель у користуванні 4,0 млн га та середньою площею земель

в одному холдингу 121 тис. га) [11]. Найбільшими агрохолдингами в Україні є «Миронівський хлібопродукт» (виробництво м'яса птиці), «Астарта-Київ» (виробництво цукру), група компаній «Кернел Груп» (виробництво соняшникової олії), ВАТ «Цукровий союз "Укррос"» (виробництво цукру) тощо [8].

Агропромисловий концерн (створюється шляхом скупки контрольних пакетів акцій різних підприємств, укладання договорів про спільність інтересів), на відміну від холдингової компанії, що працює в широкому спектрі ринків, частіше за все концентрується на виробництві і реалізації однієї групи продуктів (наприклад, продуктів олійножирової, м'ясної, молочної й інших галузей).

Агроконсорціум – це форма господарювання, заснована на кооперації аграрних і промислових підприємств, а також банків з можливою участю в спільній діяльності підприємств та організацій інших галузей – будівельних, торговельних, наукових тощо. Однією з перспективних ринкових інтегрованих структур у сучасній економіці є промислово-фінансові групи (ПФГ) та їх різновид – аграрно-промислово-фінансові групи (АПФГ) в агропромисловому виробництві [13].

На нашу думку, АПФГ – це група суб'єктів господарювання, які знаходяться під безпосереднім або опосередкованим контролем юридичної чи фізичної особи (групи осіб), які пов'язані між собою юридичними та господарськими відносинами з метою синтезу аграрного, промислового, кредитно-фінансового, торговельного капіталу для забезпечення справедливого перерозподілення кінцевого прибутку (збитку) і подолання цінового диспаритету, створення найбільш сприятливого ринкового середовища для реалізації масштабних аграрних бізнес-проектів та державних програм, установа максимального ефективного контролю за ринком виробництва, переробки й збуту продукції та підвищення конкурентоспроможності всіх учасників на основі реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку.

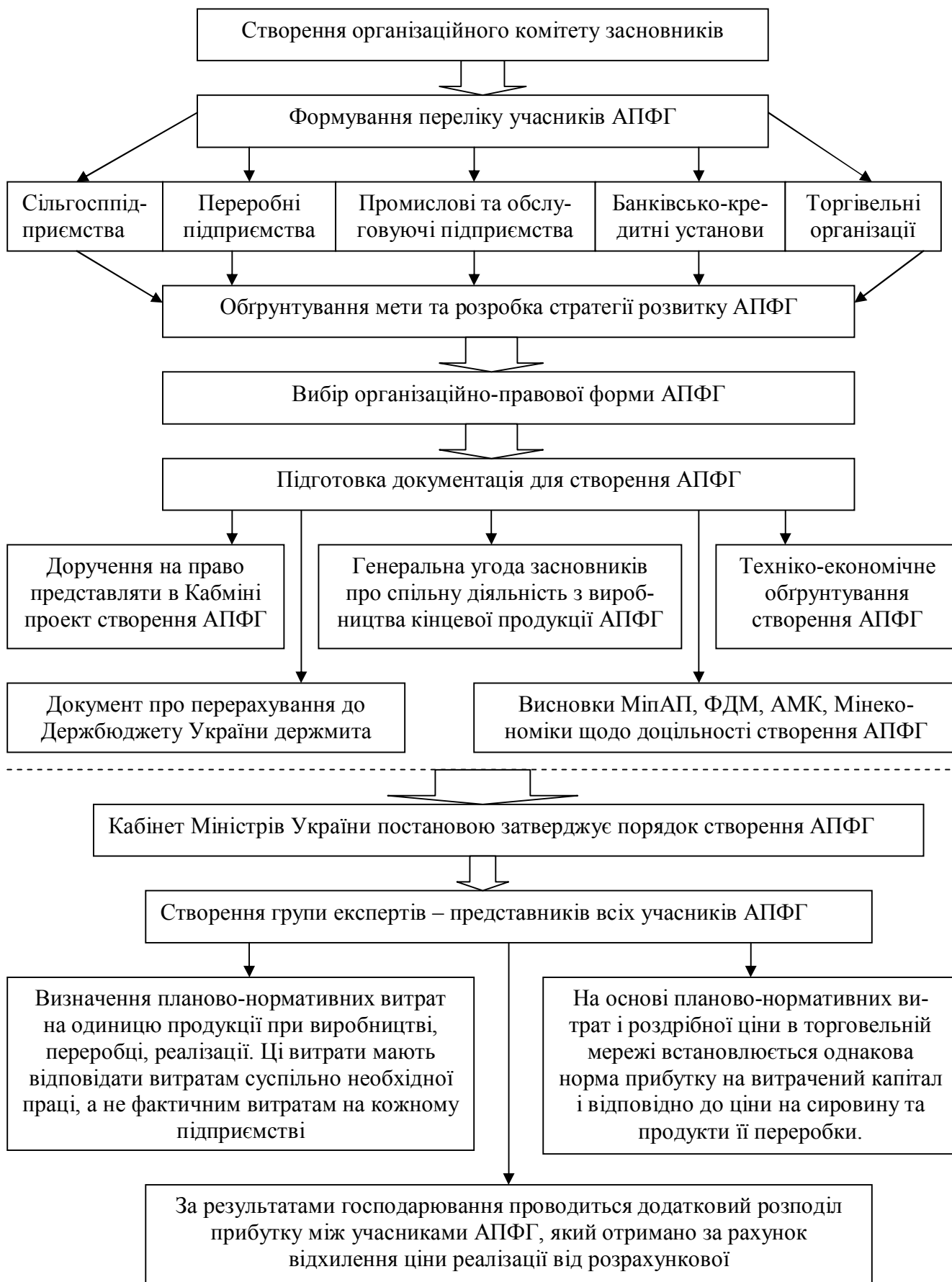
До переваг аграрно-промислово-фінансової групи, згідно із Законом України «Про промислово-фінансові групи в Україні», слід віднести таке:

- підприємства-учасники звільняються від сплати експортно-імпортного мита і митних зборів на проміжну продукцію;

- створюються реальні умови для маневрування фінансовими ресурсами в межах АПФГ, погашення боргів тимчасово неплатоспроможних учасників за рахунок корпоративних доходів;

- створюються умови для еквівалентного обміну між різними сферами АПК;

- забезпечуються сприятливі умови для перерозподілу фінансових ресурсів між різними галузями АПК (виробничою, банківською, переробною, торговельною) та умови для широкого застосування таких економічних методів управління виробництвом, як пільгове оподаткування, механізм трансфертних (внутрішніх) цін, пільгове кредитування, клірингові розрахунки, цільове бюджетне фінансування державних програм аграрного спрямування [1]. Механізм створення та функціонування аграрно-промислово-фінансової групи (АПФГ) наведений на рисунку.

**Механізм створення та функціонування
аграрно-промислово-фінансових груп (АПФГ)**

Головна мета створення сучасного інтегрованого об'єднання полягає не тільки у встановленні прямих зв'язків між учасниками, усуненні посередницьких ланок, скороченні витрат та збільшенні прибутку, а й у забезпеченні фінансової сталості його учасників (подолання проблеми диспаритету цін), визначенні об'єктивного підходу до розподілу прибутку шляхом конструктивної взаємодії банків з виробничою сферою, особливому режимі кредитування та оподаткування економічної діяльності.

Слід зазначити, що інтеграція може дещо деформувати ринкове середовище, звужуючи можливості й свободу діяльності суб'єктів господарювання, тобто може обмежувати вибір напрямів та місць купівлі чи збуту аграрної продукції. Основним принципом ринкового обміну є еквівалентність. Однак еквівалентність (рівність) в обміні забезпечується за умов вільної конкуренції. Там, де панують монополії чи олігополії, вона порушується. Тому, на наш погляд, держава повинна не тільки стимулювати, але й контролювати інтеграційні процеси на аграрному ринку з метою недопущення створення монопольних чи олігопольних об'єднань, які обмежують вільну конкуренцію між економічними суб'єктами.

Державну конкурентну (антимонопольну) політику реалізує Антимонопольний комітет України (АМКУ). До засобів антимонопольного регулювання належать: обмеження на встановлення вищого рівня цін і тарифів; запровадження граничних нормативів рентабельності; декларування зміни цін; установлення стандартів і показників якості для товарів і послуг; квотування обсягів виробництва товарів (послуг); використання державних замовлень; розподіл ринків; тарифне регулювання імпорту та експорту товарів тощо [2; 4]. За здійснення антиконкурентних погоджених дій юридичними особами й за зловживання монопольним становищем штрафи в Україні можуть становити до 10 % річного виторгу суб'єктів господарювання [9].

Ураховуючи той факт, що функціонування аграрного ринку безпосередньо зачіпає життєві інтереси найширших кіл населення України, саме на запобіганні, виявленні та припиненні зловживань монопольним становищем повинні бути сконцентровані головні зусилля Антимонопольного комітету України.

На аграрному ринку протягом 2006 р. АМКУ було виявлено та припинено зловживання монопольним (домінуючим) становищем у 20 регіонах України та на загальнодержавному рівні. Так, до відповідальності у вигляді штрафу в розмірі 17,2 млн грн було притягнуто 6 оптових операторів ринку цукру, чії антиконкурентні узгоджені дії призвели до дестабілізації цього соціально важливого ринку в 2005 р. Унаслідок ужитих заходів щодо припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринках закупівлі молока для промислової переробки у Вінницькій області було забезпечено захист законних інтересів майже 340 тис. жителів сільської місцевості, у Харківській – понад 270 тис., у Черкаській – понад 240 тис., в Івано-Франківській області – майже 150 тис. Пильну увагу АМКУ також привернув ринок хліба та хлібобулочних виробів. Наприклад, припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринку хліба та хлібобулочних виробів у Львівській області дозволило АМК України захистити інтереси понад 1,8 млн осіб [5]. У

2007 р. АМКУ довів причетність двох компаній на ринку соняшникової олії до картельної змови (період, коли вартість соняшникової олії становила близько 12 грн/л). Комітет мав право стягнути з компаній 60 млн грн, але, у підсумку, розмір штрафу склав лише 1 млн грн (трейдери визнали свою провину, у найкоротший термін знизили ціну на продукцію й пообіцяли більше не порушувати правил конкуренції) [9].

Світовий досвід свідчить, що монополізація знищує прогрес і гальмує зростання добробуту суспільства. Тому не випадково, що в умовах глобалізації однією з основних тенденцій розвитку міжнародної конкурентної політики, яка була започаткована прийняттям у 2004 р. Радою ОЕСР Рекомендацій з ефективних дій проти «злісних» картелів (Recommendation on Effective Action against Hard Core Cartels – C(98)35/FINAL), є посилення жорсткості норм стосовно картелів [2].

Картельна змова – найнебезпечніше порушення з існуючих у конкурентному праві. Тому не випадково АМКУ запропонував посилити відповідальність суб'єктів господарювання за такі порушення, розробивши й подавши до Верховної Ради України законопроект № 3577 від 29.12.08 р. «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України про встановлення відповідальності за антиконкурентні погоджені дії» [7].

Ним передбачено, що за картельну змову підприємство буде нести конкурентно-фінансову відповідальність у вигляді штрафу, а його керівник – кримінальну відповідальність. Аналогічна практика існує в багатьох країнах Європи й США. Приміром, у США щорічно карають кілька десятків керівників компаній за участь в антиконкурентних змовах, що є реально діючим «щепленням від жадібності» [9].

На даний момент в Україні штраф для керівників компаній, що беруть участь у картельній змові, становить лише 15 – 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ) (255 – 510 грн). Після прийняття вищевказаного законопроекту керівники підприємств повинні будуть сплатити штраф у розмірі 1 – 5 тис. НМДГ (17 – 85 тис. грн) або йому буде загрозувати позбавлення волі на строк до 5 років. За повторне здійснення подібного злочину керівника підприємства можуть позбавити волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням права займати певні посади протягом 3 років [7].

При цьому, на наш погляд, паралельно із запровадженням кримінальної відповідальності за картельні змови АМКУ доцільно запровадити відкриту систему розрахунку адміністративних штрафів і доводити процедуру стягнення штрафів до логічного завершення (а не кардинально зменшувати їх розмір лише за обіцянки не порушувати надалі конкурентне законодавство) для запобігання картельним змовам у майбутньому.

Важливо відзначити, що антимонопольне законодавство має бути спрямоване не проти великих корпорацій, «великого бізнесу» як такого, тому що розмір компанії ще не дає можливості трактувати її як монополію. Антимонопольне регулювання повинно бути спрямоване проти обмежувальної ділової практики, що підриває ефективну конкуренцію. При цьому державі доцільно керуватися тим принципом, що в кожній сфері економіки (у тому числі

на аграрному ринку) необхідно стимулювати створення кількох конкуруючих корпорацій, АПФГ, кластерів на кожну державну програму, щоб домогтися висококонкурентного середовища, ефективного функціонування економічних суб'єктів та інтенсивного суспільного розвитку.

Таким чином, в умовах розвитку різноманітності форм власності та господарювання в сучасних умовах особлива роль належить створенню нових економічних зв'язків між суб'єктами аграрного ринку на базі кооперування та агропромислової інтеграції. Інтеграція як напрям аграрної політики має вирішити різнопланові й багаторівневі завдання організації та функціонування аграрного ринку, перш за все, забезпечення його раціональної побудови на основі нормалізації пропорцій обміну між сферами АПК і вирішення проблеми диспаритету цін через установлення виважених взаємоприйнятних цін на матеріально-технічні ресурси, сільськогосподарську продукцію та продукти харчування.

Держава не може залишатися осторонь розвитку інтеграційних процесів на аграрному ринку і повинна сприяти їм шляхом створення відповідних умов та всебічного заохочення. Для координації зусиль щодо державної підтримки розвитку аграрної кооперації необхідно розробити та прийняти Комплексну державну програму розвитку кооперативно-інтеграційних процесів на аграрному ринку, де чітко обґрунтувати алгоритм дій щодо сприяння інтеграційному руху, визначити основні напрями й пріоритети державної його підтримки. На використання цих практичних завдань і має бути спрямована організаційно-інституційна робота органів державної влади, що й буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. **Про промислово-фінансові** групи в Україні : Закон України від 21 листоп. 1995 р. // Голос України. – 1996. – № 21. – С. 8.
2. **Амосов, О. Ю.** Конкурентна політика : підручник / О. Ю. Амосов, М. А. Латинін. – Х. : Магістр, 2008. – 236 с.
3. **Афанасьєв, В.** Совершенствование системы управления в АПК / В. Афанасьєв, И. Куликов // АПК: экономика, управление. – 1997. – С. 22 – 26.
4. **Борисенко, З. М.** Основи конкурентної політики : підручник / З. М. Борисенко. – К. : Таксон, 2004. – 704 с.
5. **Звіт** Антимонопольного комітету України за 2006 рік. – Режим доступу : ams.gov.ua.
6. **Кравчук, К.** Непіднята цілина / К. Кравчук, А. Турпак. – Режим доступу : www.kontrakty.com.ua.
7. **Лянной, И.** Тюремный уговор / И. Лянной // Бизнес. – 2009. – № 7 (838). – С. 24 – 25.
8. **Мадай, А.** Сорвать куш / А. Мадай, Е. Романюк // Бизнес. – 2008. – № 35 (814). – С. 69 – 70.
9. **Мельниченко, А.** Юридическое лицо – это всего лишь бумажный тигр / А. Мельниченко // Бизнес. – 2009. – № 5 (836). – С. 24 – 25.
10. **Пасхавер, Б.** Цінова конкурентність аграрного сектора / Б. Пасхавер //

Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 78 – 87.

11. **Силивончик, А.** Единственная надежда / А. Силивончик // Бизнес. – 2009. – № 9 (840). – С. 80 – 82.

12. **Сільське** господарство України : стат. щоріч. за 2007 рік / Держ. ком. статистики України ; під заг. керівництвом Ю. М. Остапчука. – К., 2006. – 366 с.

13. **Формування** та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / за ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 2000. – 556 с.

14. **Alfred, D.** The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business / D. Alfred, Jr. Chandler. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1977. – P. 281 – 283.

Надійшла до редколегії 15.04.09